

KEIMENA/TEXTS

Children's literature E-journal

ΚΕΙΜΕΝΑ για την έρευνα, τη θεωρία, την κριτική και τη διδακτική της Παιδικής και Εφηβικής Λογοτεχνίας, τεύχος 41^ο, σσ. 20-38, 24/07/2024, ISSN: 1790-1782

Η εν οίκω ελευθερία-ρωγμές ελευθερίας των νεαρών εφήβων ηρωίδων στα σκιαθίτικα διηγήματα του Παπαδιαμάντη

Πουρνή Γραμμένη-Ελένη

Υποψήφια Διδάκτωρ Π.Τ.Δ.Ε.-Ε.Κ.Π.Α.

gpourni@primedu.uoa.gr

Περίληψη

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης στα σκιαθίτικα διηγήματά του χρήζει συχνά πρωταγωνίστριες νεαρές κοπέλες στην εφηβεία, που για την εποχή, βρίσκονται ήδη σε ηλικία γάμου. Τα κορίτσια αυτά ζουν σε ένα ασφυκτικό κοινωνικό περιβάλλον που τις υποχρεώνει να μένουν κυρίως εντός του σπιτιού με τις στιγμές ελευθερίας να είναι πολύ περιορισμένες. Όταν, όμως, τους παρέχονται αυτές οι στιγμές, τα κορίτσια τις εκμεταλλεύονται στο έπακρο αναδεικνύοντας το αδάμαστο πνεύμα του ανθρώπου και την αέναη δυναμική της γυναικείας φύσης.

Λέξεις-κλειδιά: Παπαδιαμάντης, σκιαθίτικα διηγήματα, κορίτσια, εφηβεία, ελευθερία.

Abstract

Alexandros Papadiamantis often uses young girls in their teens, who are already of marriageable age for the time, as protagonists in his story stories placed on the Greek island of Skiathos. These girls live in a stifling social environment that forces them to stay mostly indoors with very limited moments of freedom. But when they are provided, they make the most of them, showing off the indomitable spirit of man and the eternal dynamism of womanhood.

Keywords: Papadiamantis, short stories, girls, adolescence, freedom.

Εισαγωγή

Τα πρώτα ψήγματα δυναμικής διεκδίκησης του γυναικείου κινήματος για την αναγνώριση της νομικής ισοτιμίας των γυναικών με τους άνδρες και το δικαίωμά τους

να ορίζουν εκείνες τις επιλογές και τις αποφάσεις για τη ζωή τους, εμφανίζονται περίπου στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ως τότε οι γυναίκες οφείλουν να είναι πιστές, υπάκουες και αφοσιωμένες σύζυγοι, μητέρες και κόρες. Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης χαρτογραφεί στο διηγηματικό του έργο την εικόνα της κοινωνίας της εποχής του δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον κόσμο των γυναικών και των παιδιών. Η γεωγραφικά περιορισμένη κοινωνία στο νησί της Σκιάθου συνιστά ιδανικό τόπο μελέτης και αναστοχασμού από τον συγγραφέα για τις συνθήκες ζωής και τα κοινωνικά ήθη που αφορούσαν τη ζωή των γυναικών σε κάθε φάση της ζωής τους από την παιδική ηλικία ως τα γηρατιά.

Η γυναίκα στο έργο του Παπαδιαμάντη

Ο Παπαδιαμάντης χαρακτηρίστηκε πολύ νωρίς ως συγγραφέας των γυναικών ή πρώιμος φεμινιστής. Μεγάλωσε σε μία μητριαρχική κοινωνία, όπου οι γυναίκες στην ουσία κρατούσαν στα χέρια τους τα ηνία της οικογένειας με την πλειοψηφία των ανδρών να έχει μπαρκάρει στα καράβια και να λείπει τον περισσότερο καιρό από το σπίτι (Γκασούκα, 1996). Έχει βιώσει εκ του σύνεγγυς τα βάσανα και τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι γυναίκες με τα ήθη και τις αντιλήψεις να τις καθιστούν, παράλληλα, πιόνια σε προκαθορισμένο παιχνίδι.

Η γυναίκα στο έργο του Παπαδιαμάντη ενέχει στην κοινωνία τη θέση που κατέχει η γυναίκα στην ελληνική αγροτική κοινωνία στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού. Κέντρο της καθημερινότητάς της συνιστά το σπίτι και η οικογένεια. Το νοικοκύρεμα του οικιακού χώρου, η ανατροφή των παιδιών (Γκασούκα, 1996 · Campell, 1964) και η υπακοή στις επιθυμίες του συζύγου ή του πατέρα σκιαγραφούν το κυρίαρχο μοτίβο της ζωής των γυναικών (Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, 1979). Βέβαια, ο ρόλος της μητέρας ήταν εκείνος, κυρίως, που τις ανύψωνε κοινωνικά (Χρηστέα-Δουμάνη, 1989). Η ατεκνία αποτελούσε ντροπή για ένα παντρεμένο ζευγάρι και χρεωνόταν σχεδόν πάντα στη γυναίκα (Γκασούκα, 1996 · Μερακλής, 2011). Σε περιπτώσεις χηρείας ή ορφάνιας, η μεγαλύτερη γυναίκα, συνήθως η μάνα ή η πεθερά αναλάμβαναν ηγετικά καθήκοντα. Η γυναίκα, ακόμη και στο ρόλο της πεθεράς και της γιαγιάς, εξακολουθούσε πολλές φορές να υπηρετεί αγόγγυστα τα παιδιά και τα εγγόνια της. Η αξία της γυναίκας ανεβαίνει όλο και περισσότερο όσο περνούν τα χρόνια (Γκασούκα, 1996). Φυσικά, οι ρόλοι των δύο φύλων είναι απόλυτα και στερεοτυπικά προκαθορισμένοι (Παπαταξιάρχης & Παραδέλλης, 1992).

Η εφηβική ηλικία των κοριτσιών στην κοινωνία της Σκιάθου

Η εφηβεία, το ενδιάμεσο στάδιο μεταξύ της παιδικότητας και της ενηλικίωσης, φαίνεται να απασχολεί αρκετά τον συγγραφέα, ίσως όχι τόσο όσο η ενήλικη ζωή και η παιδική ηλικία, όπου η ελευθερία κινήσεων των ανθρώπων τη συγκεκριμένη χρονική

περίοδο, υπήρξε σαφώς μεγαλύτερη σε σχέση με τις δύο άλλες ηλικιακές φάσεις, ειδικά για τις γυναίκες.

Σε μία κλειστή επαρχιακή κοινωνία, όπως του νησιού της Σκιάθου στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, η εφηβική ηλικία για τις γυναίκες σήμανε την αρχή του τέλους της ξενοιασίας και αθωότητας της παιδικής τους ηλικίας και την ουσιαστική τους εισαγωγή στις ευθύνες της ενηλικίωσης και του γάμου, εφόσον η ηλικία γάμου άρχιζε γύρω στα δώδεκα με δεκατέσσερα έτη (Γκασούκα, 1996). Η σχολική ζωή ήταν σπάνιο αγαθό για τα κορίτσια της εποχής αυτής. Παρακολουθούσαν μαθήματα μόνο στο δημοτικό σχολείο, το οποίο πολύ λίγα κορίτσια το ολοκλήρωναν. Ούτε καν οι κόρες εύπορων οικογενειών δεν έκαναν κατ' οίκον μαθήματα (Γκασούκα, 1996). Στους συνηθέστερους λόγους διακοπής της φοίτησης περιλαμβάνονταν οι ανάγκες της οικογενείας για βοήθεια προς τα μικρότερα αδέρφια, η έλλειψη οικονομικών πόρων (η εκπαίδευση την εποχή αυτή παρεχόταν επί πληρωμή), ο γάμος και η γενικότερη αντίληψη πως η μόρφωση ήταν άχρηστη για τα κορίτσια.

Οι έφηβες ζούσαν περιορισμένα στο χώρο του σπιτιού και οι κοινωνικές έξοδοι και οι συναναστροφές ήταν ελάχιστες. Οι μέλλουσες νύφες έπρεπε να διαφυλάξουν με κάθε τρόπο το καλό τους όνομα, αλλά και την οικογενειακή και σωματική τους τιμή. Φυσικά, ήταν υποχρεωμένες να υφάνουν, να ράψουν και να κεντήσουν τα προικιά για το νέο τους σπίτι. Οι περιπτώσεις, κατά τις οποίες τα κορίτσια είχαν συνάψει προγαμιαίες σχέσεις ή είχαν-ακόμη χειρότερα-πέσει θύματα βιασμού γίνονταν αντικείμενο σχολιασμού, γλευασμού και περιθωριοποίησης. Ο Παπαδιαμάντης αναφέρει σε διηγήματά του χαρακτηριστικές περιπτώσεις κοριτσιών που είχαν ερωτικές σχέσεις, πριν παντρευτούν, τα οποία όμως εξαπατήθηκαν από τους εραστές τους ή έπεσαν θύματα βιασμού (Γκασούκα, 1996).

Οι αποφάσεις για τη ζωή τους εκείνη την εποχή λαμβάνονταν από τον επικεφαλής άνδρα της οικογένειας, πατέρα, αδελφό ή θείο (Δαράκη, 1995· Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, 1982). Αν δεν υπήρχε ενήλικος άνδρας στενός συγγενής, η ευθύνη των αποφάσεων βάραινε τη γιαγιά ή τη μητέρα. Οι γάμοι γίνονταν ύστερα από προξενιό (Ρήγας, 1970). Συχνά, οι σύζυγοι ήταν αταίριαστοι ηλικιακά, συνήθως, λόγω της φτώχειας των νέων κοριτσιών, καθώς η παροχή προίκας προς τον γαμπρό βάραινε δυσβάσταχτα τις οικογένειές τους και ειδικά τους άντρες της οικογενείας (Μερακλής, 2011). Συνεπώς, λίγοι γάμοι από αυτούς κατέληγαν σε αρμονική συμβίωση.

Οι έφηβες στα παπαδιαμαντικά διηγήματα

Οι έφηβες στο έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη αποτελούν την πιο περιθωριοποιημένη κατηγορία γυναικών και κοριτσιών. Ο κύριος λόγος, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ήταν το εθιμικό δίκαιο του νησιού που ήθελε τις μέλλουσες νύφες έγκλειστες στο σπίτι, μακριά από τα αδιάκριτα ανδρικά βλέμματα, ώστε να διατηρούσαν πάση θυσία την ψυχική και σωματική τους αγνότητα πριν από τον γάμο.

Ωστόσο, αρκετές νεαρές ηρωίδες των διηγημάτων του συγγραφέα είχαν ένα μικρό περιθώριο ελευθερίας, όταν αντιλαμβάνονταν πως μπορούσαν να διαμορφώσουν τα πράγματα με τη δική τους βούληση.

Ήδη πριν από τη γέννησή τους τα κορίτσια στο παπαδιαμαντικό σύμπαν ήταν ανεπιθύμητα. Η συνήθης ευχή στα ζευγάρια χωρίς παιδί ή με κορίτσια και στους νιόπαντρους αφορούσε την απόκτηση γιου:

«Αὕτη ἐδέχθη μόνον περὶ τὴν ἐσπέραν τὴν ἐπίσκεψιν τῆς πενθερᾶς τῆς, ἀσυνήθως φιλόφρονος καὶ μειδιώσης, ἥτις τῇ εὐχήθῃ τὸ ἀπαραίτητον «καλὸ δέξιμο» καὶ διὰ χλιοστήν φορὰν τὸ στερεότυπον «μ' ἕναν καλὸ γυιό».

«Το χριστόψωμο» (1887) (Άπαντα Παπαδιαμάντη, τ. Β', σ. 78, 182)

«Ἀκολουθῶς ὁ γαμβρός, λαβὼν τὸν μέγαν δίσκον, ἐκέρασεν ὁ ἴδιος τοὺς ἱερεῖς, τὸν κουμπάρον καὶ τοὺς καλεσμένους, ἐνῶ ἡ νύμφη ἰσταμένη ὀρθή, μεταξὺ τῆς τέμπλας καὶ τῆς ἀνδραδέλφης τῆς, ἐκαμάρωνε, κ' ἐχρειάζετο νὰ τῆς σείουν τὴν κεφαλὴν ὀπισθεν ἡρέμα αἱ παράνυμφοι, στολισμένοι ὅλοι παριστάμενοι, διὰ νὰ ἀπαντήσῃ διὰ κατανεύσεως εἰς τὰς ἀφθόλους εὐχὰς τῶν καλεσμένων: «Στερωμένοι, καλορρίζικοι! μὲ γιουὺς!» ἐνῶ μόλις ἐκινουῦντο τὰ χεῖλη τῆς, χωρὶς ν' ἀκούηται ἡ φωνὴ τῆς, λεγοῦσης εὐχαριστῶ».

«Οι ελαφροῖσκιωτοι» (1892) (Άπαντα, τ. Β', σ. 478, 1982)

Όταν η φύση αποτύγχανε στη σωστή επιλογή φύλου, αναλάμβανε η «επιστήμη» της εποχής:

«Τὰ στοιχεῖα δὲν τὰ ἐφοβεῖτο τόσον, καὶ ἄς τὴν ἔλεγον ἐλαφροῖσκιωτην, ἢ μᾶλλον δι' αὐτὸ τὴν ὠνόμαζαν οὕτω, διότι, ὅσα καὶ ἂν ἔβλεπε, δὲν εἶχε φόβον. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὰ μάγια ὅμως, τὸ πρᾶγμα διαφέρει. Κατ' ἀρχὰς ἐφοβεῖτο, μὴ ἡ ἄλλη «τῆς ρίζῃ τὰ κορίτσια», σκοπὸς ὅστις κατορθοῦται διὰ τινῶν ἐπωδῶν μελετωμένων ὅταν ἀναγινώσκονται αἱ εὐχαὶ τοῦ ἀρραβῶνος, ἀμέσως πρὸ τῆς κυρίως τελετῆς τοῦ γάμου. Ὁ φόβος τῆς ἐπετάθη κατ' ἀρχὰς, ὅταν ἡ θυγάτηρ τῆς ἔτεκε θῆλυ εἰς τὴν πρώτην γένναν τῆς, ἀλλ' ἐμετριάσθη ὅταν ἔκαμεν ἄρρεν εἰς τὴν δευτέραν. «Τὰ μάγια δὲν ἔπιασαν», εἶπεν».

«Οι ελαφροῖσκιωτοι» (1892) (Άπαντα, τ. Β', σσ. 491-492, 1982)

Ο φόβος για την απόκτηση θηλυκών απογόνων δεν αρκούσε, για να προφυλάξει τις οικογένειες από την απόκτηση πολλών κοριτσιών και «ψήλωσε» ο νους της διασημότερης ηρωίδας του συγγραφέα της Φόνισσας (1903), για να διαπράξει φόνους θηλυκών βρεφών και νηπίων:

«Πῶς μεγαλώνουν, Θεέ μου! ἐσκέπετο ἡ Φραγκογιαννού. Ποῖος κῆπος, ποῖον λιβάδι, ποῖα ἄνοιξις παράγει αὐτὸ τὸ φυτόν! Καὶ πῶς βλαστάνει καὶ θάλλει καὶ

φυλλομανεῖ καὶ φουντώνει! Καὶ ὅλοι αὐτοὶ οἱ βλαστοί, ὅλα τὰ νεόφυτα, θὰ γίνουν μίαν ἡμέραν πρασιαί, λόχμαι, κῆποι; Καὶ οὕτω θὰ ἐξακολουθῇ; Καὶ πᾶσα οἰκογένεια εἰς τὴν γειτονιάν, καὶ εἰς τὴν συνοικίαν καὶ εἰς τὴν πόλιν εἶχαν ἀπὸ δύο ἕως τρία κοράσια. Μερικαὶ εἶχον τέσσαρα, ἄλλαι πέντε. Μία μητέρα εἶχεν ἕξ θυγατέρας χωρὶς κανένα υἱόν, ἄλλη μία εἶχεν ἑπτὰ κ' ἓνα υἱόν, ὁ ὁποῖος ἐφαίνετο προωρισμένος νὰ φανῇ ἄχρηστος.

[...]

— Σὰ σ' ἀκούω, γειτόνισσα!... «Δὲν εἶναι χάρος, δὲν εἶναι βράχος;» ἐπειδὴ συνήθιζε πολὺ συχνὰ νὰ ἐκφράζεται μὲ παροιμίας λίαν ἐκφραστικάς. Καὶ ἄλλοτε πάλιν τὴν ἤκουσαν νὰ δογματίζῃ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν συμφέρει νὰ κάμνῃ πολλὰ κορίτσια, καὶ ὅτι τὸ καλύτερον εἶναι νὰ μὴ πανδρεύεται κανεὶς. Ἡ δὲ συνήθης εὐχή της πρὸς τὰ μικρὰ κοράσια ἦτο «νὰ μὴ σώσουν!... Νὰ μὴν πᾶνε παραπάνω!»

(*Ἀπαντα*, τ. Γ', σ. 433, 428, 1984)

Ἡ Μαρία Γκασούκα στη διατριβή της *Ἡ κοινωνικὴ θέση των γυναικῶν στο ἔργο του Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη (1996)* πραγματοποιεῖ μία αρκετὰ εκτεταμένη αναφορά στους εθιμικούς κανόνες της σκιαθίτικης κοινωνίας για τα κορίτσια ηλικίας δώδεκα ως δεκατεσσάρων ετών, τα οποία βρίσκονται ανάμεσα στο τέλος της παιδικῆς ηλικίας και στην αναμονή για μνηστεία και γάμο. Ἡ ηλικία γάμου για τα κορίτσια δεν ἔπρεπε να υπερβαίνει το δέκατο τέταρτο ἔτος της ηλικίας τους, για να ισχύει ο γάμος, σύμφωνα με το ρωμαϊκό-βυζαντινό δίκαιο που ἰσχυε μετεπαναστικά στην Ελλάδα, ἀρα και στη Σκιάθο: «τους μεν ἄρρηναις εφήβους εἶναι, τας δε θηλείας ἀνδρός δεκτικός, τουτέστι τους μεν υπερβαίνειν τον τεσσαρεσκαδέκατον χρόνον, τας δε μείζονας εἶναι των δώδεκα ἐνιαυτῶν» (Ληξουριώτης, 1986· Γκασούκα, 1996).

Δεν εἶναι λίγοι οἱ ἥρωες του Παπαδιαμάντη που συναντοῦν ἐκπληκτοὶ στο δρόμο νέες κοπέλες που ἔχουν να δουν ἀπὸ τότε που ἦταν παιδιά, γιατί πια ζουν κυρίως ἐντὸς του οικιακοῦ χώρου: «Δεν τὴν εἶχεν ἰδεῖ ἀπὸ οκταετίας, ὅταν ἦσαν ἀκόμη μαθήτρια... ἔκτοτε ἐμεγάλωσαν. Ἐκλείσθησαν. Ἐμανδαλώθησαν, κατὰ τα ἔθιμα του τόπου. Δὲν ἐβγαίνουν πλέον ἀπὸ το σπίτι, εἰμὴ πέντε φορές τον χρόνον...».¹ Τα κορίτσια και ο κοπέλες που ζούσαν σε ορεινές ἢ απομονωμένες περιοχές ἀπολάμβαναν μεγαλύτερης ἐλευθερίας, εἰδικά αν ἐκτελούσαν αγροτικές και κτηνοτροφικές ἐργασίες στην ὑπαιθρο. Οἱ Σκιαθίτες ἀποδοκίμαζαν τὴν ἰδέα να στείλουν τις κόρες τους να ἐργαστοῦν σε ξένο τόπο («Τα κορίτσια του θαλασσινοῦ χωρίου εἶχον εὐχὴν και κατάραν να μὴ πηγαίνουν ποτέ δούλες ἢ παραπαίδες»)², ἀκόμη περισσότερο να πηγαίνουν ως νύφες στην ξενιτιά («...δεν τὴς ἤρεσκε ν'ἀκούῃ σχόλια, διατὶ και πὼς τὴν ἐστειλεν εἰς ξένον μέρος, και τὴν ἐξεπάτρισε, και τὴν ἔκαράβωσε', μέρα μεσημέρι»)³.

¹ *Ἄγια και πεθαμένα (1896)*, *Ἀπαντα (1984)*, τ. Γ', σ. 121.

² *Ἐρμη στα ξένα (1906)*, *Ἀπαντα (1985)*, τ. Δ', σσ. 78-79.

³ *Ἐρως-ἥρωες (1897)*, *Ἀπαντα (1984)*, τ. Γ', σ. 175.

Κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού στο σπίτι τα κορίτσια μάθαιναν πώς να διοικούν και να οργανώνουν το νοικοκυριό από τις μητέρες τους (Γκασούκα, 1996· Χρηστέα-Δουμάνη, 1989). Οι μητέρες είναι εκείνες που καθίστανται υπεύθυνες για τη διαφύλαξη της τιμής, της αγνότητας και της καλής υγείας των θυγατέρων τους (Ιγγλέση, 1997) με την επίβλεψή τους να είναι ασφυκτική, καθώς οι πατεράδες, συνήθως, ταξιδεύουν στη θάλασσα, για να εξασφαλίσουν την επιβίωση της οικογένειας. Ένα ακόμη από τα κύρια καθήκοντα των κοριτσιών αποτελεί η καλού γάμου και ανέβαζε κατακόρυφα την αξία της νύφης (Γκασούκα, 1996).

Girlhood studies

Τις τελευταίες δεκαετίες και πιο συγκεκριμένα τη δεκαετία του 1990 (Pomerantz, 2020), στο πλαίσιο της ανάπτυξης των φεμινιστικών σπουδών καθιερώθηκε ο θεωρητικός όρος *girlhood studies*, που αφορά στο τι ακριβώς συνιστά την πνευματική και σωματική ανάπτυξη των νεαρών κοριτσιών στις συνθήκες της εποχής που μεγαλώνουν. Σε αντίθεση με την Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, όπου οι γυναίκες συγγραφείς είναι από ανύπαρκτες έως ελάχιστες (το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η Ζακύνθια Ελισάβετ Μαρτινέγκου-Μουτζάν), στις ΗΠΑ και την Βρετανία εμφανίζονται αξιόλογες γυναίκες συγγραφείς, όπως οι Emily και Charlotte Brontë, George Eliot, Elisabeth Gaskell, Louisa May Alcott, Frances Burnett, οι οποίες έγραψαν μυθιστορήματα για τη ζωή ανεξάρτητων και τολμηρών γυναικών της εποχής τους. Οι φιλελεύθερες απόψεις των γυναικών αυτών συγγραφέων λειτουργούν ως κλειδί για την σύνδεσή τους με τον φιλελευθερισμό του σήμερα (Muller, 2009/2010).

Η Martha Nussbaum (2011) θεωρεί απαραίτητη την εξασφάλιση των βασικών αναγκών (διατροφή, ασφάλεια, υγεία, διασκέδαση) για την ομαλή σωματική ανάπτυξη των κοριτσιών. Ο ορισμός των δικαιωμάτων των κοριτσιών θα πρέπει να περιλαμβάνει οπωσδήποτε αυτούς τους όρους. Η πρωτοπόρος των *girlhood studies*, Carol Gilligan (1982/2003), παρατήρησε ότι η κουλτούρα του γυναικείου φύλου είναι ισάξια με των ανδρών και μάλιστα, οι γυναίκες φαίνεται να κατανοούν σε βάθος την έννοια της ηθικής και ανιχνεύουν περισσότερες προεκτάσεις σε σύγκριση με τους άνδρες. Άρα, άνδρες και γυναίκες έχουν το δικό τους μερίδιο στην διαμόρφωση του κόσμου. Η συνέχεια της ανάπτυξης του κλάδου υπήρξε ιδιαίτερος παραγωγική ως σήμερα (Pomerantz, 2020).

Το πρωτοπόρο έργο των αδελφών Brontë

Οι Βρετανίδες αδελφές Emily και Charlotte Brontë, μεγαλωμένες σε περιβάλλον με ποικίλα ακαδημαϊκά ερεθίσματα, πρωτοπορούν στο έργο τους πλάθοντας γυναικείους χαρακτήρες που σκέφτονται και ενεργούν πολύ διαφορετικά από όσα επιτάσσει η πατριαρχική κοινωνία της εποχής (Boardman, 2000· Dunn, 2021· Miller, 2022). Η Charlotte Brontë στο μυθιστόρημά της *Jane Eyre* καταρρίπτει επανειλημμένα το πρότυπο της εύθραυστης, όμορφης και ευαίσθητης βικτωριανής ηρωίδας με το να λαμβάνει τις δικές της αποφάσεις και να χαράσσει τον δικό της δρόμο, δραπετεύοντας

από καταστάσεις που αισθάνεται πως περιορίζουν την ελευθερία της (Miller, 2022· Dunn, 2021). Η Emily Brontë στο έργο της *Withering heights*, η ηρωίδα Catherine τοποθετεί την ελευθερία της πάνω από όλα αρνούμενη να δεχτεί το τελεσίγραφο του Edgar να διαλέξει μεταξύ εκείνου και του Heathcliff καταδικάζοντας τον εαυτό της σε θάνατο παρά να υποκύψει στη θέλησή του (Dunn, 2021).

Οι νεαρές ηρωίδες του Παπαδιαμάντη σε διαλείμματα μικρής, ελπιδοφόρας ελευθερίας

Κόρες του άστεως

Ο Παπαδιαμάντης, κατεξοχήν συγγραφέας των αδύναμων κοινωνικών ομάδων της εποχής του, δίνει στα διηγήματά του βήμα στα πρόσωπα αυτά να παρουσιάσουν τις δικές τους εκδοχές απέναντι στις καταπιεστικές κοινωνικές προσλαμβάνουσες των καιρών τους και να εκμεταλλευτούν τα όποια μικρά περιθώρια ελευθερίας τους παραχωρούνται.

«Ο σημαδιακός» (1889), ένα από τα πρώτα διηγήματα του συγγραφέα, μας μεταφέρει στην παραμονή των Φώτων, όταν ο Παπαδιαμάντης και ο ξάδερφός του, Σωτήρης (Οικονόμου), γυρνούν από σπίτι σε σπίτι τραγουδώντας τα κάλαντα. Τα δύο ξαδέρφια μαλώνουν για τα χρήματα που μαζεύουν από τα κάλαντα, καθώς ο ένας πιστεύει ότι ο άλλος τον «ρίχνει» στη μοιρασιά. Έπειτα κατευθύνονται προς το σπίτι του συγγενούς τους, καπετάν-Θανασού, που ήταν ευκατάστατος και «ιδιότροπος» με τα κάλαντα. Όμως, πλησιάζοντας:

«Μία χεὶρ ἤρπασε τὸν Σωτῆρον ἀπὸ τοῦ βραχίονος.
— Τί θέλεις, μπάρμπα; ἔκραξεν ἔντρομος ὁ νέος. Τὰ λεπτά μας... πάρε τα...
— Δὲν θέλω λεπτά, βρὲ ἄτιμε!... ἀπήντησε βραχνῆ καὶ λαρυγγώδης φωνή.
Ὁ Ἀλέκος μετὰ τῆς ράβδου τοῦ εἶχε τραπῆ, ἐννοεῖται, εἰς φυγὴν.
[...]
Καὶ τῷ ἔτεινε μικρὸν ἐπιστόλιον ἐντὸς χρυσίζοντος διηνηθισμένου φακέλου.
— Νὰ τὸ δώσης, ἀπάνω ποὺ θὰ πᾶς, εἶπε.
— Τίνος νὰ τὸ δώσω;
— Στὸ Μπραϊνάκι, βρέ... δὲν ξέρεις ποὺ μ' ἀγαπάει;
— Ἀλήθεια; εἶπε μετὰ προσποιήτου θαυμασμοῦ ὁ Ἀλέκος, ὅστις εἶχε πλησιάσει ἐν τῷ μεταξῷ.
— Σένα δὲν σοῦ μιλῶ, εἶπεν ἀυστηρῶς Ἐλόγου του.
— Καλά, τὸ δίνω, ἀπήντησεν ὁ Σωτῆρος, εὐχαριστημένος διότι θὰ ἐγλύτωνα.
— Μὰ θέλω νὰ μοῦ φέρης καὶ σημάδι, προσέθηκεν Ἐλόγου του.
— Τί σημάδι;
— Αὐτὴ ξέρει».

(*Ἀπαντα*, τ. Β', σσ. 104-105, 1982)

Ένας νεαρός με το παρωνύμιο *σημαδιακός* (ή *διπλοκαημός*) ο εικοσιοκτάχρονος Μανουήλ Προυσαλής, ναυτικός στο επάγγελμα, τους ζητά εκβιαστικά να δώσουν κρυφά ένα ερωτικό ραβασάκι στην δεκατετράχρονη κόρη του καπεταν-Θανασού, το όμορφο Μπραϊνάκι. Ο πατέρας της τής είχε αδυναμία και σίγουρα θα αναζητούσε τον καλύτερο γαμπρό για την κόρη του. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα οι σχέσεις μεταξύ πατέρα και κόρης ήταν πολύ τυπικές και απόμακρες. Απόμακρες ήταν, επίσης, οι σχέσεις και με τους γιους, καθώς ο πατέρας ήταν η κεφαλή της οικογένειας και έπρεπε να περιβάλλεται η μορφή του από το ανάλογο δέος (Αλεξάκη, 1975). Ο πατέρας αποφάσισε ποιον θα παντρευτεί η κόρη του και το ύψος της προίκας που ο γαμπρός θα πάρει (Γκασούκα, 1996· Δαράκη, 1995· Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, 1982). Λίγο πριν φύγουν, τα δύο αγόρια στέλνουν την μικρότερη αδελφή να ρωτήσει τον πατέρα της τι ώρα θα χτυπήσει αύριο η καμπάνα, τότε θα τελειώσει και θα γίνει ο αγιασμός των υδάτων. Το Μπραϊνάκι περιγράφεται ως εξής:

«Τὸ Μπραϊνάκι ἦτο δεκατετραετής κόρη, ἄρκετὰ ἀνεπτυγμένη ἤδη τὸ ἀνάστημα, ζανθή, ὑπαυχρος καὶ λεπτοφυής. Οἱ δύο μακροὶ πλόκαμοί της, κρεμάμενοι ἐπὶ τῶν νώτων, ἔφθανον κάτω τῆς ὀσφύος. Ἐφόρει λευκοτάτην πάντοτε ἐσθῆτα μετὰ τοσαύτης ἰδιορρυθμοῦ χάριτος, ὥστε δὲν ὑπῆρχε ναύτης ἐπιστρέφων ἐκ μακροῦ ταξιδίου, ὅστις νὰ μὴ τῆς κάμη πατινάδα, καὶ δὲν ὑπῆρχε μαθητῆς τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου, ὅστις ἐν μέσῳ τῶν τετραδίων καὶ τῶν βιβλίων του νὰ μὴ ἀναπολῆ τὴν εἰκόνα της».

(Απαντα, τ. Β', σ. 109, 1982)

Πρόκειται για μία όμορφη κοπέλα που έχει γίνει αντικείμενο θαυμασμού από πολλούς νέους. Έχει γνώση της ομορφιάς, της κοινωνικής θέσης και του πλούτου της, ώστε να κολακευτεί, αλλά και την ευφυΐα να τον απορρίψει:

*«— Μᾶς εἶπεν ὅτι καίεται ὁ ἄνθρωπος γιὰ σένα.
Ἐκάγχασαν καὶ οἱ τρεῖς.
— Καὶ μᾶς εἶπε νὰ τοῦ στείλῃς καὶ σημάδι, προσέθηκεν ὁ Σωτήρος.
— Σημάδι; Γουυῦ!
Καὶ εἶτα ἐπανέλαβε:
— Σημάδι ἔχει ἀπ' τὸ Θεό, καὶ σημαδιακός κι ἀταίριαστος εἶναι.
Ἥνιττετο τὴν βλάβην, ἣν εἶχεν ἐκ γενετῆς ὁ Ἐλόγου του εἰς τὸν ἀριστερὸν ὀφθαλμόν.
Καὶ πάλιν προσέθηκε με τόσην χάριν, ὥστε δὲν ἐφαίνετο κἄν τὸ χυδαῖον τῆς εἰκόνας:
— Δὲν ἔχω δῶ τὸ γάϊδαρό μου, νὰ βγάλω καμπόσες τρίχες ἀπ' τὴν οὐρά του, νὰ τοῦ στείλω σημάδι».*

(Απαντα, τ. Β', σ. 109, 1982)

Το Μπραϊνάκι βοηθά τα δύο αγόρια να διαφύγουν από την οργή του επίδοξου εραστή μη επιτελώντας την αποστολή τους και εκείνος μπαίνει στη θέση του.

Σε μία εποχή όπου τα νεαρά κορίτσια έπρεπε να παρουσιάζουν ένα εντελώς αμεγάδιαστο κοινωνικό πρόσωπο, το Μπραϊνάκι αποδεικνύεται αρκετά γενναίο μέσα στον υποχρεωτικό οικιακό εγκλεισμό να απολαύσει το παιχνίδι του φλερτ και του έρωτα ριψοκινδυνεύοντας και αντιμετωπίζοντας την κατάσταση με χιούμορ και όχι έπαρση. Πρόκειται για μία συμπονετική και καταδεκτική κοπέλα που δέχεται να ακούσει το μήνυμα του εραστή μέσω των αγοριών και να αστείευτεί μαζί τους, αν και είναι μικρότερα, ακόμη και να τα βοηθήσει να φύγουν με ασφάλεια από το σπίτι, αν και θα μπορούσε απλά να αδιαφορήσει. Η νεαρή κοπέλα ρισκάρει πολλά με το να απορρίψει την ερωτική πρόταση του, όχι και τόσο εμφανίσιμου, νεαρού ναύτη, καθώς η διατήρηση του «καλού ονόματος» για μια κοπέλα σε ηλικία γάμου ήταν ζήτημα ζωτικής σημασίας, πολύ περισσότερο, όταν προερχόταν από εύπορη και σε υψηλή κοινωνική θέση οικογένεια. Το γεγονός πως μια κοπέλα μπορούσε να μείνει ανύπαντρη (γεροντοκόρη) σήμαινε μεγάλη ντροπή για την οικογένεια, ιδιαίτερα, αν προερχόταν από πλημμελή φύλαξη της από την μητέρα (Οικονομίδου, 1973-1974). Η παραδοσιακή ελληνική κοινωνία ακολουθεί τα ξεκάθαρα στερεότυπα και ρόλους των δύο φύλων, όπως κάθε κοινωνία στον δυτικό κόσμο την εποχή εκείνη (Κογκίδου & Πολίτης, 2006). Οι γυναίκες υπακούουν, οι άνδρες εξουσιάζουν. Ωστόσο, το μικρό αυτό διάλειμμα ελευθερίας μάς προϋδεάζει για ένα καλύτερο μέλλον για τις γυναίκες.

Ο επίγειος παράδεισος του διηγήματος «Ολόγυρα στη λίμνη» (1892) δε μένει αμέτοχος των επίγειων παθών και πόθων. Ο συγγραφέας σε ώριμη, πια, ηλικία περπατά στις όχθες της τοπικής λίμνης του νησιού, εκεί όπου στην αρχή της εφηβείας του ανταγωνιζόταν με τον επιστήθιο φίλο του, Χριστοδουλή, για την αγάπη της όμορφης και λίγο μεγαλύτερης αδερφής του κοινού τους φίλου, Κωνσταντή, Πολύμνιας, η οποία:

«Όποιον λεπτοφυές σώμα έσκέπαζεν ή λειομέταξος όρφνη έσθής! Πώς διεγράφετο άρμονικώς ή μορφή της με χνοώδη πάλλευκον χρῶτα και τὰ έρυθρά μῆλα τῶν παρειῶν, με τὸν μελίχρυσον λαιμὸν και με τὸ ελαφρῶς κολπούμενον στήθος της! Πόσον άβραϊ ήσαν αἱ χεῖρες, και πόσον μελωδική έπαλλεν εἰς τὸ οὔς σου ή θεσπεσία φωνή της! Η ξανθοπλόκαμος κόμη άτημέλητος όλίγον, ως νὰ έβιάσθη νὰ καλλωπισθῆ διὰ νὰ έξέλθη και άπολαύση τὴν θαλασσίαν αὔραν και τὸν τερπνὸν τῆς άμμουδιᾶς περίπατον, άερίζετο άπό τὴν πνοήν τοῦ Βορρά, και τὸ ὄμμα της, με τὰ μακρὰ ματόκλαδα ως πτεροφόρος όιστός, σ' έσαῖτευε γλυκὰ εἰς τὴν καρδίαν».

(Απαντα, τ. Β', σ. 390, 1982)

Η μεγαλύτερη Πολύμνια γνωρίζοντας τα αισθήματα των μικρότερων αγοριών για εκείνη («Όποιον αἴσθημα έδοκίμασες τότε, και πῶς, δεκατετραετῆς μόλις, ήρωτεύθης ήδη;»)⁴ αισθάνεται την δύναμή της πάνω στους άντρες και την εκμεταλλεύεται ζητώντας τους εκδουλεύσεις:

⁴ Ολόγυρα στη λίμνη (1892), Απαντα (1984), τ. Β', σ. 390.

«Ἡ Πολύμνια σοῦ ὠμίλησεν! Ἡ Πολύμνια σ' ἐκάλει ὀνομασί! Ὅποια παιδική μέθη, εὐκόλως παραχθεῖσα διὰ μικρᾶς δόσεως ρευστοῦ! Ἐφαίνετο ὅτι δὲν ἐσήκωνες περισσότερο. Καὶ ὅμως, τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀπλούστατον.

[...]

Ἡ μελωδική φωνή τῆς Πολυμνίας εἶπε:

— Ξέρεις, ποῦ εἶναι ἴτσια; Μπορεῖς νὰ μοῦ κόψης τίποτε ἴτσια;

Σὺ ἔμενες κεχηνώς.

Ἄλλ' εὐτυχῶς ὁ Χριστοδουλῆς εἶχε φθάσει ἤδη.

— Μπράβο! μπράβο!... κυρία Πολύμνια! Ἐγὼ τὰ ξέρω ποῦ εἶναι τὰ ἴτσια... τώρα νὰ πᾶμε νὰ κόψουμε...

— Θὰ μὲ ὑποχρεώσετε πολὺ, ἐπανελάβε καὶ πρὸς τοὺς δύο ἢ Πολύμνια».

(Ἀπαντα, τ. Β', σ. 390, 1982)

Ο ανταγωνισμός που πυροδοτεῖται ανάμεσα στα δύο αγόρια θα λήξει με μία πρώτη ήττα του αφηγητή που θα τον συνοδεύει σε κάθε προσπάθεια να φανεί αντάξιος της εμπιστοσύνης της ιδεώδους αγαπημένης του:

«Καὶ ὁ Χριστοδουλῆς ἔτρεξεν ἐλαφρόπους, μὲ τὸ ἐν μπουδονάρι του ἀνασηκωμένον ἀκόμη ἔως τὸ γόνυ, μὲ τὸ ἄλλο καταβιβασμένον εἰς τὸν ἀστράγαλον, ζυπόλυτος, μὲ τὰ πόδια παπουδιασμένα, μαῦρα, ψημένα ἀπὸ τὴν ἄλμην τοῦ κύματος. Ἐτρεξες καὶ σὺ κατόπιν του ὀκνός, ἀσθμαίνων, ἀλλ' ἔως νὰ φθάσης εἰς τὴν ὄχθην τῆς λίμνης, πατῶν ἐπὶ τοῦ ὀλισθηροῦ βάλτου, γλιστρῶν, ἀνάμεσα εἰς τὲς ἀρμυρῆθρες καὶ εἰς τὲς βουρλιές, ὁ Χριστοδουλῆς εἶχε κόψει ἤδη ὀλόκληρον δεσμίδα ἐκ τῶν πρωίμων εὐωδῶν καὶ μεθυστικῶν ἀνθέων, τὰ ὅποια ἐζήτει ἡ Πολύμνια [...]. Μέχρις οὗ κατορθώσης καὶ σὺ νὰ εὔρης ὀλίγα ἴτσια νὰ κόψης, ὁ Χριστοδουλῆς εἶχε καταρτίσει ἤδη ὀλόκληρον ἀγκαλίδα, κ' ἐπέστρεφε τρέχων πρὸς τὸν ἀνεμόμυλον, ἐκεῖ ὅπου ἴστατο περιμένουσα μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ τῆς ἢ Πολύμνια. Ἐν τούτοις ἐπρόφθασες καὶ σὺ καὶ τῆς ἔφερες μικράν, ὄση ἠδύνατο νὰ συνθλιβῆ μεταξὺ ἀντίχειρος καὶ λιχανοῦ, δεσμίδα, ἀλλὰ τὸ εὐχαριστῶ τὸ πρὸς σὲ ἦτο, ὡς εἰκός, χλιαρώτερον ἀπὸ τὸ εὐχαριστῶ τὸ πρὸς τὸν φίλον σου. Καὶ οὐχ ἦττον ἔμεινες εὐχαριστημένος, ὀλιγαρκῆς καὶ κυριευόμενος ὑπὸ αὐταρέσκου νάρκης, ὁμωνύμου μὲ τὸ τρυφερὸν ἐκεῖνο ἄνθος, τὸ ὅποιον ἐζήτει μὲν ἀπὸ σέ, ἔλαβε δὲ ἀπὸ τὸν φίλον σου ἢ Πολύμνια».

(Ἀπαντα, τ. Β', σσ. 390-301, 1982)

Αργότερα κατά τη διάρκεια των εγκαινίων ενός νέου πλοίου, ο Χριστοδουλῆς πέφτει μαζί με τον καπετάνιο στο νερό, για να ελέγξει, αν όλα είναι εντάξει μετά την καθέλκυση. Ο αφηγητής το μόνο που κάνει, είναι να παρατηρεῖ με ονειροπόλο βλέμμα την κοπέλα στην ὄχθη με το κόκκινο παρασόλι της, ενώ ο φίλος του βουτά παράτολμα, για να την εντυπωσιάσει. Η μεγαλύτερη απόδειξη του έρωτα του Χριστοδουλή θα έρθει, όταν θα βουτήξει ξανά, για να σώσει την Πολύμνια μαζί με τον μεγάλο της

αδελφό και έναν φίλο του που επιβαίνουν στη βάρκα του τελευταίου, για να πάνε μία βόλτα και ο γοητευμένος φίλος δεν ξέρει να την κουμαντάρει:

«Εκεί, εις μίαν στιγμήν, καθὼς ἀβαράριζεν ἀδεξίως ὁ Νίκος, ἡ φελούκα περιεπλάκη εἰς συστάδα λιμναίων χόρτων, ὑψηλῶν, σχεδὸν ἕως τὴν ἐπιφάνειαν, καὶ ὁ Νίκος ἔκαμινεν, ἔκαμινε ν' ἀβαράρη, καὶ ὅσον ἀβαράριζε, τόσον χειρότερα περιεπλέκετο ἡ φελούκα, καὶ τὸ κοντάριον δὲν εὗρισκε πλέον πυθμένα, καὶ τέλος τὸ κοντάριον περιεπλάκη καὶ αὐτὸ εἰς τὰ πολύκλαδα, ἀδρά, μέλανα ἐκεῖνα χόρτα, καὶ ὁ Νίκος εἰς μάτην ἐπάσχιζε ν' ἀπαλλάξῃ ἐκεῖθεν τὸ κοντάριον, καὶ ὅσον ἐτράβα ὁ Νίκος, τόσον τὸ κοντάρι ἐφευγεν ἀπὸ τὰς χεῖράς του, ἕως οὗ ἔπεσεν ἀπὸ τοὺς ἀσθενεῖς δακτύλους, καὶ τὸ μισὸν ἦτο ἐμπλεγμένον κάτω, τὸ μισὸν ἔπλεεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν. Ἡ Πολύμνια ἐγερθεῖσα μὲ προφύλαξιν ἔκυψε διὰ νὰ ἴδῃ τοῦ ἐπῆγε τὸ κοντάριον, ἀπὸ τὴν αὐτὴν πλευρὰν τῆς φελούκας, πρὸς ἣν ἴστατο καὶ ὁ Νίκος, ἀλλὰ τότε ἡ φελούκα ἔγειρε μονόπλευρα, καὶ παρ' ὀλίγον ἀνετρέπετο. Ἐννοήσασα τὸν κίνδυνον ἡ Πολύμνια, καὶ μὴ ἐπιθυμοῦσα νὰ κάμῃ ἀκούσιον λουτρὸν μέσα εἰς τὰ λιμναῖα χόρτα, ἀνεκάθισε ταχεῖα παρὰ τὴν πρύμνην, καὶ πάλιν ὑπεγερθεῖσα ὕψωσε τὸ λευκὸν μανδήλιόν της πρὸς τοὺς δύο συμπότας τῆς μικρᾶς καλύβης καὶ συγχρόνως ἤρχισε νὰ φωνάζῃ:
— Ἐ! μπαρμπα-Λούκα!

[...]

Ἄλλ' ὁ Χριστοδουλῆς εὐτυχῶς, ὁ παιδικὸς φίλος σου, ἦτο πολὺ σιμότερα εἰς τὴν φελούκαν, ἀπὸ ἐκεῖ ὅπου ἦτο χωμένος, μέσα εἰς τοὺς καλαμῶνας. Χωρὶς νὰ διστάσῃ, μὲ τὸ ὑποκάμισον καὶ τὴν περισκελίδα, τὰ ὅποια ἀπετέλουν πάντοτε ὄλην τὴν ἐνδυμασίαν του, ἐκπηδήσας ἀπὸ τὸν καλαμῶνα, ἀπροσδοκῆτως, θαυμασίως, ὡς τελευταῖον ἀπομεινάρειον ἀρχαίας θεότητος, λιμναίας καὶ ὑδροβίου, ἄγνωστον καὶ νοθογενές, λησμονημένον ἀπὸ δεκαεννέα αἰώνων, διαιτώμενον ἐκεῖ εἰς τοὺς καλαμῶνας, διαφυγὸν τὴν προσοχὴν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἐρρίφθη κολυμβῶν εἰς τὴν λίμνην. Καὶ μὲ δέκα εἰρεσίας τῶν χειρῶν, μὲ ἄλλα τόσα λακτίσματα τῶν ποδῶν, μὲ τὴν κοιλίαν θίγουσαν κάποτε εἰς τοὺς βάλτους, ἔφθασεν εἰς τὸ μέρος, ὅπου εἶχεν ἐμπλακῆ ἡ βάρκα, ἀνεπήδησε στιβαρῶς ἐπὶ τὴν δεξιὰν πλευρὰν, ἔδραζε τὴν πρῶραν τῆς σκάφης, καὶ μὲ ἀπίστευτον διὰ τὴν ἡλικίαν του ρώμην, τὴν ἀνεσήκωσε καὶ τὴν ἀπήλλαξεν ἀπὸ τοῦ ἐμποδίου τῶν ὑψηλῶν χόρτων. Εἶτα ἐξέμπλεξε καὶ τὸ κοντάρι ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου εἶχεν ἐμπλακῆ, καὶ εἶπεν εἰς τὸν Νίκον:

— Νά, πῶς ν' ἀβαράρης!

Καὶ τοῦ ἔδειξεν ἐμπράκτως τὸν τρόπον, ρίψας αὐτῷ τὸ κοντάριον. Εἶτα ὤθησε τὴν φελούκαν ἀπὸ τῆς πρύμνης, ἀπομακρύνας αὐτὴν τῶν λιμναίων χόρτων, ὡς καὶ τῶν ρηχῶν, ἐνῶ ἡ Πολύμνια τὸν ἐκοίταζε μειδιῶσα καὶ ἄκουσα τὸν ἐθαύμαζεν, ὑποψιθυρίζουσα:

— Τί παράξενο παιδί!»

(Ἀπαντα, τ. Β', σσ. 398-399, 1982)

Η, υποψήφια για γάμο, κόρη, Πολύμνια, εκμεταλλεύεται επιδέξια τα μικρά περιθώρια ελευθερίας που της επιτρέπει η κλειστή νησιωτική κοινωνία. Με τη συνοδεία των μικρών και μεγαλύτερων αδελφών της κατεβαίνει για περίπατο ως τη λίμνη. Εκεί

ζητά από τους μικρότερους της, ερωτευμένους μαζί της, φίλους του αδελφού της να της μαζέψουν *ίτσια* (νάρκισσους) σε μία επίδειξη φιλάρεσκης δύναμης και της έμμεσης εξουσίας που θα μπορέσει να ασκήσει στον μελλοντικό της σύζυγο. Τα *ίτσια* (ή *ία*) συνδέονται ετυμολογικά με το νάρκισσο (Chevalier & Gheerbrandt, 1996), ο οποίος με τη σειρά του παραπέμπει στον αρχαίο μύθο του εγωπαθούς Νάρκισσου, όπως και το περιβάλλον με τα νερά της λίμνης (Κάντζια, 2013) και κατά συνέπεια με τη φιλαρέσκεια της νεαρής Πολύμνιας (Mackridge, 1993). Δείχνει να μην κατανοεί φαινομενικά τις παράτολμες ενέργειες του νεότερου Χριστοδουλή, αλλά μάλλον ενδόμυχα απολαμβάνει τη δύναμη της γοητείας της («Τι παράξενο παιδί!»). Παρόλ' αυτά, διέλυσε τη φιλία των δύο αγοριών και η ίδια λίγο αργότερα ασθένησε από φυματίωση.

Κόρες των αγρών

Η Μοσχούλα, ηρωίδα του διηγήματος «Όνειρο στο κύμα» (1900), ανήκει στις ευεργετημένες κόρες του νησιού που διαμένουν στην εξοχή και ζουν πιο ελεύθερα. Δεν είναι βοσκοπούλα, αλλά είναι ακόμη πιο τυχερή:

«Ὁ κῆρ Μόσχος ἐκατοίκει εἰς τὴν ἐξοχὴν, εἰς ἓνα ὠραῖον μικρὸν πύργον μαζὶ μὲ τὴν ἀνεμιᾶν τοῦ τὴν Μοσχούλαν, τὴν ὁποῖαν εἶχεν υἱοθετήσῃ, ἐπειδὴ ἦτον χηρευμένος καὶ ἄτεκνος. Τὴν εἶχε προσλάβει πλησίον τοῦ, μονογενῆ, ὄρφανῆν ἐκ κοιλίας μητρὸς, καὶ τὴν ἠγάπα ὡς νὰ ἦτο θυγάτηρ τοῦ».

(*Ἀπαντα*, τ. Γ', σ. 263, 1984)

Είναι ψυχοκόρη του εύπορου θείου της, Μόσχου, και απολαμβάνει την πλήρη ελευθερία της κόρης μιας ευκατάστατης οικογένειας χωρίς να χρειάζεται να δουλεύει σκληρά, όπως οι κόρες των φτωχότερων οικογενειών (Βαρίκα, 2004). Κύρια ασχολία τους συνιστούσε η προσαρμογή στους κανόνες καλής συμπεριφοράς και η διατήρηση του καλού ονόματός τους (Veblen, 1982), κάτι που η Μοσχούλα μάλλον δεν τηρεί με ευλάβεια.

Διαβιώντας μακριά από τα αδιάκριτα βλέμματα της γειτονιάς, η Μοσχούλα επωφελείται της μεγαλύτερης ελευθερίας που της παρέχεται και μία μέρα παίρνει το θάρρος να μιλήσει στον νεαρό βοσκό-αφηγητή, που είναι ερωτευμένος μαζί της και φωνάζει την αγαπημένη του, συνονόματή της, κατσίκα του:

Ἐφώναζα ὡς τρελός:

— Μοσχούλα!... ποῦ εἶν' ἡ Μοσχούλα;

Ὅυτε εἶχα παρατηρήσει τὴν παρουσίαν τῆς Μοσχούλας, τῆς ἀνεμιᾶς τοῦ κῆρ Μόσχου, ἐκεῖ σιμά. Αὐτὴ ἔτυχε νὰ ἔχη ἀνοικτὸν τὸ παράθυρον. Ὁ τοῖχος τοῦ περιβόλου τοῦ κτήματος, καὶ ἡ οἰκία ἢ ἀκουμβῶσα ἐπάνω εἰς αὐτόν, ἀπεῖχον περὶ τὰ πεντακόσια βήματα ἀπὸ τὴν θέσιν ὅπου εὕρισκόμεν ἑγὼ μὲ τὰς αἰγὰς μου. Καθὼς

ήκουσε τὰς φωνάς μου, ἡ παιδίσκη ἀνωρθώθη, προέκυψεν εἰς τὸ παράθυρον καὶ ἔκραξε:

— Τί ἔχεις καὶ φωνάζεις;

Ἐγὼ δὲν ἤξευρα τί νὰ εἶπω· ἐν τοσοῦτῳ ἀπήντησα:

— Φωνάζω ἐγὼ τὴν κατσίκα μου, τὴ Μοσχούλα!... Μὲ σένα δὲν ἔχω νὰ κάμω.

Καθὼς ἤκουσε τὴν φωνὴν μου, ἔκλεισε τὸ παράθυρον κ' ἔγινεν ἀφαντῆ».

(Ἀπαντα, τ. Γ', σ. 265, 1984)

Το απροκάλυπτο φλερτ της με το νεαρό βοσκό συνεχίζεται, όταν του ζητά να της παίξει σουραύλι μια άλλη ημέρα:

«Μίαν ἄλλην ἡμέραν μὲ εἶδε πάλιν ἀπὸ τὸ παράθυρόν της εἰς ἐκείνην τὴν ἰδίαν θέσιν. Ἦμην πλαγιασμένος εἰς ἓνα ἴσκιον, ἄφηνά τὰς αἰγὰς μου νὰ βόσκουν, κ' ἐσφύριζα ἓνα ἦχον, ἐν ἄσμα τοῦ βουνοῦ αἰπολικόν.

Δὲν ἤξεύρω πῶς τῆς ἦλθε νὰ μοῦ φωνάξῃ:

— Ἔτσι ὄλο τραγουδεῖς!... Δὲ σ' ἄκουσα ποτέ μου νὰ παίξῃς τὸ σουραύλι!... Βοσκὸς καὶ νὰ μὴν ἔχῃ σουραύλι, σὰν παράξενο μοῦ φαίνεται!...

Εἶχα ἐγὼ σουραύλι (ἦτοι φλογέραν), ἀλλὰ δὲν εἶχα ἀρκετὸν θράσος ὥστε νὰ παίζω ἐν γνώσει ὅτι θὰ μὲ ἤκουεν αὐτή... Τὴν φορὰν ταύτην ἐφιλοτιμήθην νὰ παίζω πρὸς χάριν της, ἀλλὰ δὲν ἤξεύρω πῶς τῆς ἐφάνη ἡ τέχνη μου ἢ αὐλητική. Μόνον ἤξεύρω ὅτι μοῦ ἔστειλε δι' ἀμοιβὴν ὀλίγα ζηρὰ σῦκα, κ' ἓνα τάσι γεμᾶτο πετιμέζι».

(Ἀπαντα, τ. Γ', σ. 265, 1984)

Ἐνα σούρουπο πηγαίνει γυμνή για μπάνιο γνωρίζοντας, ίσως, πως ο βοσκός που φυλούσε εκεί γύρω το κοπάδι του, θα την έβλεπε από ψηλά βάζοντάς τον σε πειρασμό:

«...Καὶ εἶδα πράγματι ὅτι ἡ Μοσχούλα εἶχε πέσει ἀρτίως εἰς τὸ κῶμα γυμνή, κ' ἐλούετο...

[...]

Θ' ἄφηνά τὴν Μοσχούλαν μου, τὴν αἶγα, εἰς τὴν τύχην της, δεμένην ἐκεῖ ἐπάνω, ἄνωθεν τοῦ βράχου, καὶ ἅμα ἔφθανά εἰς τὴν ἄμμον μὲ διάβροχα τὰ ροῦχά μου (διότι ἦτον ἀνάγκη νὰ πλεύσω μὲ τὰ ροῦχα), στάζων ἄλμην καὶ ἀφρόν, θὰ ἐβάδιζα δισχίλια βήματα διὰ νὰ ἐπιστρέψω ἀπὸ ἄλλο μονοπάτι πάλιν πλησίον τοῦ κοπαδιοῦ μου, θὰ κατέβαινα τὸν κρημνὸν παρακάτω διὰ νὰ λύσω τὴν Μοσχούλαν τὴν αἰγά μου, ὅποτε ἢ ἀνεπιὰ τοῦ κῆρ Μόσχου θὰ εἶχε φύγει χωρὶς ν' ἀφήσῃ βεβαίως κανὲν ἴχνος εἰς τὸν αἰγιαλόν. Τὸ σχέδιον τοῦτο ἂν τὸ ἐξετέλουν, θὰ ἦτον μέγας κόπος, ἀληθῆς ἄθλος. Θὰ ἐχρειάζετο δὲ καὶ μίαν ὥραν καὶ πλέον. Οὐδὲ θὰ ἦμην πλέον βέβαιος περὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ κοπαδιοῦ μου.

Δὲν ὑπῆρχεν ἄλλη αἴρεσις, εἰμὴ νὰ περιμένω. Θὰ ἐκράτουν τὴν ἀναπνοήν μου. Ἡ κόρη ἐκείνη δὲν θὰ ὑπόπτειν τὴν παρουσίαν μου. Ἄλλως ἦμην ἐν συνειδήσει ἀθῶος».

(Απαντα, τ. Γ', σ. 269, 1984)

Μη γνωρίζοντας, ίσως, καλό κολύμπι, η Μοσχούλα, διότι οι γυναίκες την εποχή εκείνη σπανίως κολυπούσαν στη θάλασσα, κινδυνεύει να πνιγεί και ο βοσκός σπεύδει προς διάσωσή της χαρίζοντας της μία αλησμόνητη ερωτική εμπειρία των αισθήσεων:

«Είδα τὸ εὐμορφὸν σῶμα νὰ παραδέρνη κάτω, πλησιέστερον εἰς τὸν βυθὸν τοῦ πόντου ἢ εἰς τὸν ἀφρὸν τοῦ κύματος, ἐγγύτερον τοῦ θανάτου ἢ τῆς ζωῆς· ἐβυθίσθην, ἤρπασα τὴν κόρην εἰς τὰς ἀγκάλας μου, καὶ ἀνῆλθον.

Καθὼς τὴν εἶχα περιβάλει μὲ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα, μοῦ ἐφάνη ὅτι ἠσθάνθην ἀσθενῆ τὴν χλιαρὰν πνοὴν τῆς εἰς τὴν παρειὰν μου. Εἶχα φθάσει ἐγκαίρως, δόξα τῷ Θεῷ!... Ἐντούτοις δὲν παρεῖχε σημεῖα ζωῆς ὀλοφάνερα... Τὴν ἐτίναξα μὲ σφοδρὸν κίνημα, αὐθορμήτως, διὰ νὰ δυνηθῆ ν' ἀναπνεύσῃ, τὴν ἔκαμα νὰ στηριχθῆ ἐπὶ τῆς πλάτης μου, καὶ ἔπλευσα, μὲ τὴν χεῖρα τὴν δεξιὰν καὶ μὲ τοὺς δύο πόδας, ἔπλευσα ἰσχυρῶς πρὸς τὴν ξηρὰν. Αἱ δυνάμεις μου ἐπολλαπλασιάζοντο θαυμασίως.

ἤσθάνθην ὅτι προσεκολλᾶτο τὸ πλάσμα ἐπάνω μου· ἤθελε τὴν ζωὴν τῆς· ὦ! ἄς ἔζη, καὶ ἄς ἦτον εὐτυχής. Κανεὶς ἰδιοτελής λογισμὸς δὲν ὑπῆρχε τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἰς τὸ πνεῦμά μου. Ἡ καρδιά μου ἦτο πλήρης αὐτοθυσίας καὶ ἀφιλοκερδείας. Ποτὲ δὲν θὰ ἐζήτην ἀμοιβήν!

Ἐπὶ πόσον ἀκόμη θὰ τὸ ἐνθυμοῦμαι ἐκεῖνο τὸ ἀβρὸν, τὸ ἀπαλὸν σῶμα τῆς ἀγνῆς κόρης, τὸ ὁποῖον ἠσθάνθην ποτὲ ἐπάνω μου ἐπ' ὀλίγα λεπτὰ τῆς ἄλλως ἀνωφελοῦς ζωῆς μου! Ἦτον ὄνειρον, πλάνη, γοητεία. Καὶ ὅποσον διέφερεν ἀπὸ ὅλας τὰς ἰδιοτελεῖς περιπτώξεις, ἀπὸ ὅλας τὰς λυκοφιλίας καὶ τοὺς κυνέρωτας τοῦ κόσμου ἢ ἐκλεκτῆ, ἢ αἰθέριος ἐκείνη ἐπαφή! Δὲν ἦτο βᾶρος ἐκεῖνο, τὸ φορτίον τὸ εὐάγκαλον, ἀλλ' ἦτο ἀνακούφισις καὶ ἀναψυχή. Ποτὲ δὲν ἠσθάνθην τὸν ἑαυτὸν μου ἐλαφρότερον ἢ ἐφ' ὅσον ἐβάσταζον τὸ βᾶρος ἐκεῖνο... Ἦμην ὁ ἄνθρωπος, ὅστις κατώρθωσε νὰ συλλάβῃ μὲ τὰς χεῖράς του πρὸς στιγμὴν ἐν ὄνειρον, τὸ ἴδιον ὄνειρόν του...»

(Απαντα, τ. Γ', σ. 272, 1984)

Ἡ Μοσχούλα αποδεικνύεται τόσο ριψοκίνδυνη, ὅσο τῆς επιτρέπουν οἱ καιροὶ καὶ τὸ προκάλυμμα τῆς ελευθερίας τῶν ελάχιστων ἀνθρώπων που συναντᾶ κανεὶς στὴν ὑπαιθρο. Φλερτάρει με τὸν νεαρό, ὅμως, κοινωνικὰ κατώτερο βοσκό, χωρὶς τὸν φόβο τοῦ ηθικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ξεπεσμοῦ, ἀν καὶ τὰ σύκα⁵ που του προσφέρει προσιωνίζουν

⁵ Τα σύκα, ὅπως καὶ τὸ μῆλο, τὸ ρόδι, τὸ χαρούπι, τὸ ροδάκινο, κ.ά. θεωροῦνται καρπὸς τῆς ἀπωλείας. Ωστόσο, τὸ σύκο θεωρεῖται καὶ σύμβολο τῆς γνώσης καὶ τὰ φύλλα συκῆς χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τοὺς Πρωτόπλαστους, γιὰ νὰ καλύψουν τὴ γύμνια τοὺς μετὰ τὴν Πτώση. Στὴν Αναγέννηση χρησιμοποιήθηκε πολὺ ὡς ἀπαγορευμένος καρπὸς (σημ. Α. Καστρινάκη, σελ. 248, σημ. 72). Τὸ σύκο συνδέεται, ἐπίσης, με τὸ γυναικεῖο αἰδοῖο. Ως ἰσοδύναμο τοῦ μῆλου καθίσταται ἓνα πολυδύναμο σύμβολο που συνδέει τὴν παγανιστικὴ (τὸ μῆλο που πρόσφερε ὁ Πάρις στὴν Ἀφροδίτη με τὴ χριστιανικὴ (μῆλο - ὁ ἀπαγορευμένος καρπὸς που προσέφερε ὁ ὄφις στὴν Εὐά καὶ διαπράχθηκε τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα) [σημ. τῆς συγγραφέως].

το άδοξο τέλος τους (Καστρινάκη, 2017). Η απόφαση να κολυμπήσει γυμνή στην θάλασσα για να τη δει-ίσως-ο βοσκός αποκτά, τελικά-διττό χαρακτήρα, εφόσον τη φέρνει αντιμέτωπη με το δίπολο *ζωή-θάνατος* με την πρώτη να υπερισχύει, όπως πάντα.

Η νεαρή βοσκοπούλα Τσούλα, διαβιεί στην ύπαιθρο βόσκοντας το κοπάδι της σε ένα τοπίο που ο συγγραφέας περιγράφει, και πάλι, ως επίγειο παράδεισο με την ύπαρξη και ενός καμινιού, που δίνει και τον τίτλο στο διήγημα («Το καμίνι», 1907):

«Διότι τὸ καμίνι, μὲ τὴν κοκκίνην λάμπιν, ἀνατέλλει πείσμον, ὅταν ὅλα ἔχουν δύσει· ὁ ἥλιος πρὸ πολλοῦ ἐβασίλευσεν ὄπισθεν αὐτοῦ τοῦ βουνοῦ, ἢ σελήνη, δρέπανον κοπτερόν, στίλβον, διαχύνον ψύχραν καὶ μελαγχολίαν, ἐκρύβη ὄπισθεν τοῦ ἰδίου βουνοῦ· τὰ ἄστρα, τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο, πίπτοντα, φευγαλέα, σβήνονται εἰς τὸν ἄνω βυθὸν τῶν ἀκαταλήπτων πραγμάτων. Οἱ παπαροῦνες, ἀφοῦ ἔβαψαν μὲ αἷμα ὄλους τοὺς κάμπους καὶ τὰ χωράφια, τὰς ἔδρεψαν, τὰς ἐθέρισαν οἱ μάγκες, τ' ἀγνιόπαιδα τοῦ χωρίου, καὶ κινδυνεύουν νὰ ἐξαλειφθοῦν πρὸ τῆς ὥρας· μόνος ὁ Γιαννάκης ὁ Ἀπόζεμβος, τὸ ζαρωμένον παλιόπαιδο τῆς γρια-Γκαβαλοῖνας, ἔκοψε παραπάνω ἀπὸ δέκα χιλιάδες ἀπ' αὐτὰ τὰ κόκκινα στολίδια τοῦ κάμπου. Ἔλεγε ὅτι ἡ Ἄνοιξις, μὲ τὴν κοκκίνην γλαμύδα τῆς εἶχε πέσει εἰς χεῖρας νεαρῶν ληστῶν, ἀρχαρίων, ὅπου εἶχαν ὅλην τὴν σκληρότητα τῆς ἀπειρίας· τῆς ἤρπασαν μὲ ἀπλήστους χεῖρας τὴν στολὴν τῆς, καὶ τὴν κατερράκωσαν· ἐγδυσαν τὴν παρθένον καὶ τὴν ἀφήκαν γυμνήν. Τὰ χαμολούλουδα, τὰ λευκὰ καὶ κίτρινα ἀνθύλλια τοῦ Ἀπριλίου, ἀφοῦ εἶχαν συλλέξει μυριάδας ἐξ αὐτῶν ἢ γρια-Ραγιάδαινα, ἢ Τσιτσούκαινα, καὶ ἄλλαι ἀρχαῖκαὶ γειτόνισσαι, ἄνθρωποι καὶ κτήνη κατεπάτησαν τὰ λοιπά, καὶ τὰ ἔκαμαν θλιβερὰ εἰρήπια τοῦ καλοκαιριοῦ».

(Ἀπαντα, τ. Δ', σσ. 205-206, 1985)

Η Τσούλα έχει δεχθεί προξενιό από έναν χήρο βοσκό της περιοχής με δύο παιδιά. Δεν ζητά προίκα. Ίσα ίσα που δίνει ο ίδιος είκοσι γίδια στον πατέρα της, για να δεχτεί, το λεγόμενο *κοριτσιάτικο*. Το *κοριτσιάτικο* είχε τις ρίζες του στην ομηρική εποχή και προερχόταν, κυρίως, από εύπορους ηλικιωμένους άνδρες που ήθελαν να παντρευτούν νεαρά κορίτσια φτωχών οικογενειών (Γκασούκα, 1996· Αλεξιάκης, 1984):

«Καὶ τώρα, τὴν εἶχε ζητήσει εἰς γάμον ἄλλος βοσκός, ὁ Κώστας τῆς Γαρουφαλίνας, χηρευμένος, μὲ δύο παιδιά. Εἶχε δηλώσει ὅτι ἤθελε νὰ τὴν πάρῃ χωρὶς προίκα, τῆς ἔδιδε μάλιστα καὶ εἴκοσι γίδια ὡς κοριτσιάτικο. Ὁ πατὴρ τῆς ἐφάνη πρόθυμος νὰ τὴν δώσει».

(Ἀπαντα, τ. Δ', σ. 208, 1985)

Η Τσούλα αρνείται το προξενιό, γιατί είναι ερωτευμένη με έναν άλλο νέο από το νησί, αν και το άμεσο οικογενειακό της περιβάλλον, ο πατέρας της και η θεία της, καθώς η μητέρα της έχει πεθάνει, τη συμβουλεύει να δεχτεί. Το δυσαναπλήρωτο αυτό κενό, θα καλύψει η ίδια με την αυθόρμητη και επαναστατική απόφασή της, εφόσον

λείπει η μητρική σύνεση (Οικονομίδου, 1973-1974). Η κοπέλα, αφού περιπλανιέται για λίγο στην εξοχή, συναντά κατά τύχη τον αγαπημένο της, ο οποίος έμαθε για το προξενιό και κλέβονται:

«Τὴν ἰδίαν στιγμὴν, ὃ θαῦμα! Εἷς ναύτης μὲ τὴν βαρκούλα του εἰσέπλευσε μέσα εἰς τὸ Καμίνι. Ἦτο αὐτός· ὁ Νῆκος, ὁ υἱὸς τοῦ καπετὰν Σύρραχου, ὅστις εἶχε χαρίσει τὴν ὥραιαν ἐπίχρυσον κογχύλην εἰς τὴν Τσούλαν.

Ὁ Νῆκος, μόλις εἶδε τὴν κόρην —ἐφαίνετο ὅτι τὴν εἶχεν ἰδεῖ ἀπὸ πρωτότερα πλησιάσασαν εἰς τὸ χάσμα τοῦ Καμινιοῦ— κ' ἐφώνησε:

— Τσούλα, ψυχὴ μου! Νά, πάρε αὐτό! Μὴ βιάζεσαι νὰ πηδήσης κάτω!

Καὶ τῆς ἔρριψε μίαν ἀνεμόσκαλαν μεταξωτὴν, τυλιγμένην σπειροειδῶς. Εἶτα μὲ φωνὴν χαμηλοτέραν, ἀρκοῦσαν διὰ ν' ἀκούεται ἐπάνω εἰς τὸ χεῖλος τοῦ χάσματος, ἐξηγήθη:

— Τσούλα, ἀγάπη μου! σὲ παντρεύουν; Τὰ ἔμαθα ὅλα!... Πάρε αὐτὴν τὴν σκάλα ποῦ σοῦ ἔρριξα... ζετύλιξέ την... κάρφωσέ την καλά, καὶ τὰ δυὸ τ' ἀρπάγια της στή ρίζα τοῦ χονδροῦ σχοίνου!... Καλουμάρισέ την κάτω, βάλε τὰ πόδια σου, καὶ κατέβα κάτω... μὴ φοβᾶσαι!... εἰδεμὴ, θέλεις ν' ἀνεβῶ ἐγώ;

Ἡ Τσούλα ἀπήντησε:

— Κατεβαίνω, Νῆκο!... δὲν φοβοῦμαι.

Καὶ μετ' ὀλίγα λεπτὰ τῆς ὥρας, ἡ ὥραία βοσκοπούλα ἔπεσεν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ νεαροῦ ναύτου.

Ὁ γάμος ἐτελέσθη τὴν ἰδίαν ἐσπέραν εἰς τὸ χωρίον».

(*Ἀπαντα, τ. Δ', σσ. 209-210, 1985*)

Η νεαρή βοσκοπούλα παρουσιάζει έναν δυνατό και ανεξάρτητο χαρακτήρα εξαιτίας και της πρώιμης απώλειας της μητέρας της. Έχει μάθει να ζει στο κακοτράχαλο ορεινό τοπίο, να λύνει μόνη της πολλά προβλήματα που ίσως θα προκαλούσαν δυσκολίες σε ένα κορίτσι της πόλης και να χαίρεται τις ελευθερίες που της παρέχει η ζωή της. Ωστόσο, δεν είναι αποκομμένη από τον έξω κόσμο. Έχει ερωτευτεί ένα αγόρι της ηλικίας της και ονειρεύεται να παντρευτούν. Θεωρώντας τον εαυτό της άξιο για μια καλύτερη μοίρα, δεν υποκύπτει στο πρακτικό πνεύμα της κοινωνίας και του πατέρα της να παντρευτεί τον εύπορο χήρο βοσκό, όντας φτωχή η ίδια και κλέβεται με τον αγαπημένο της, πράξη που μαρτυρά γενναιότητα χαρακτήρα και υψηλή αυτοπεποίθηση για την εποχή.

Επίλογος

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, συγγραφέας των γυναικών και του δυσβάσταχτου πεπρωμένου τους, αναπαριστά μέσα στα σκιαθίτικα διηγήματά του μικρές αναλαμπές ελπίδας και χαράς. Οι αναλαμπές αυτές αναδεικνύουν τη θέληση και την ηθική αντίσταση των νέων κοριτσιών στους άτεγκτους κοινωνικούς κανόνες, οι οποίοι καθιστούν τους άνδρες της οικογένειας, σε κάποιες περιπτώσεις και τις ηλικιωμένες γυναίκες, κύριους/-ες της μοίρας και της ζωής των κοριτσιών, ο λόγος των οποίων δε

ζητείται ποτέ μέσα στην οικογένεια. Το δεκατετράχρονο Μπραϊνάκι, έχοντας σαφή γνώση της κοινωνικής θέσης, του πλούτου και της ομορφιάς της, παίζει με τους θαυμαστές της μέσα σε συγκεκριμένα, βέβαια, πλαίσια, αλλά γνωρίζει την αξία της και δεν κάνει εύκολες παραχωρήσεις. Η Πολύμνια, αν και κάπως λιγότερο τολμηρή, απολαμβάνει τον θαυμασμό προς το πρόσωπό της από μικρότερα και μεγαλύτερα αγόρια, δείχνει να της αρέσουν όσοι τολμούν και μάλλον αγνοεί τις ηπιότερες εκδηλώσεις αγάπης του αφηγητή. Η Μοσχούλα, επωφελούμενη από την ησυχία και ασφάλεια της εξοχής, φλερτάρει με τον νεαρό, όμως, κοινωνικά κατώτερό της βοσκό που βόσκει τριγύρω τα ζώα του. Η βοσκοπούλα Τσούλα με την δυνατή της θέληση αφηγά την επιθυμία του πατέρα της να παντρευτεί έναν πλούσιο χήρο βοσκό, επειδή η οικογένειά της είναι φτωχή και «κλέβεται» με τον νεαρό που αγαπά, για να παντρευτούν. Τα κορίτσια που διαμένουν στην πόλη υπόκεινται πολύ πιο άμεσα στον κοινωνικό έλεγχο και την κριτική. Έτσι, η όποια τόλμη επιδεικνύουν αυτά τα κορίτσια είναι πιο περιορισμένη και συγκεκριμενοποιημένη σε σχέση με εκείνα που διαβιούν σε ορεινές περιοχές και στην εξοχή. Επίσης, οι κόρες των πιο εύπορων οικογενειών (Μπραϊνάκι, Μοσχούλα) έχουν μεγαλύτερα περιθώρια ελευθερίας και εκλογής του μέλλοντα συζύγου τους. Οι μητέρες των κοριτσιών είτε απλώς αναφέρονται («Ο σημαδιακός», «Ολόγυρα στη λίμνη») είτε δεν αναφέρονται («Όνειρο στο κύμα») είτε έχουν φύγει από τη ζωή («Το καμίνι»). Παρ' όλα αυτά, το γεγονός πως διατηρούν την αισιοδοξία τους και τη διάθεσή τους για ζωή, έστω με τα ελάχιστα αυτά περιθώρια ελευθερίας, φανερώνει την ανθεκτικότητα και την δυναμική του γυναικείου φύλου σε αντίξοες συνθήκες αιώνων, όπως και την εκτίμηση του συγγραφέα προς αυτές.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσσα

- Αλεξάκη, Ε. Π. (1984). *Η εξαγορά της νύφης. Συμβολή στη μελέτη των γαμήλιων θεσμών στη νεώτερη Ελλάδα*. Ιδιωτική έκδοση.
- Αλεξάκη, Ε. Π. (1975). Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη. *Μνήμων*, 5, σ. 75.
- Βαρίκα, Ε. (2004). *Η εξέγερση των κυριών – Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*. Κατάρτι.
- Γκασούκα, Μ. (1996). *Η κοινωνική θέση των γυναικών στο έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*. [Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο].
- Δαράκη, Π. (1995). *Το όραμα της ισοτιμίας της γυναίκας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Ιγγλέση, Χ. (1997). *Πρόσωπα γυναικών Προσωπεία συνείδησης*. Οδυσσεάς.
- Κάντζια, Ε. (2013). Η λίμνη του Παπαδιαμάντη. *The Athens Review of Books*, 45.

- Καστρινάκη Α. (2017). *Ήτον πνοή, ίνδαλμα αφάνταστον, όνειρον... Έρωσ και νάρκισσος, έρωσ θείος: όψεις του έρωτα στο έργο του Παπαδιαμάντη*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Κογκίδου, Δ. & Πολίτης, Φ. (2006). Πρόλογος. Στο: R. G. Connell, *Το κοινωνικό φύλο* (μετ. Ε. Κοτσιφού). Επίκεντρο.
- Ληξουριώτης, Γ. (1986) *Κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα του Νεοελληνικού κράτους*. Δωδώνη.
- Mackridge, P. (1993). «Ολόγυρα στη λίμνη»: ο χώρος, ο χρόνος και τα πρόσωπα σε ένα διήγημα του Παπαδιαμάντη. *Ελληνικά*, 43, σσ. 176-178.
- Μερακλής, Μ. Γ. (2011). *Ελληνική λαογραφία. Κοινωνική συγκρότηση, ήθη και έθιμα, λαϊκή τέχνη* (3η έκδοση). Ινστιτούτο του βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.
- Οικονομίδου, Δ. (1973-1974). Η κοινωνική θέσις της ελληνίδος κατά τινά έθιμα του λαού. Στο *Επετηρίς του κέντρου ερεύνης ελληνικής λαογραφίας*, τόμος κβ^ο. Αθήναις.
- Παπαδιαμάντης, Α. (1984). «Άγια και πεθαμένα». Στο *Άπαντα*, τ. Γ' (σσ. 117-129). Δόμος.
- Παπαδιαμάντης, Α. (1985). «Έρμη στα ξένα». Στο *Άπαντα*, τ. Δ' (σσ. 77-84) . Δόμος.
- Παπαδιαμάντης, Α. (1984). «Έρωσ-ήρωσ». Στο *Άπαντα*, τ. Γ' (σσ. 165-182). Δόμος.
- Παπαδιαμάντης, Α. (1984). «Η φόνισσα». Στο *Άπαντα*, τ. Γ' (σσ. 417-520). Δόμος.
- Παπαδιαμάντης, Α. (1982). «Ο σημαδιακός». Στο *Άπαντα*, τ. Β' (σσ. 103-113). Δόμος.
- Παπαδιαμάντης, Α. (1982). «Οι ελαφροΐσκιωτοι». Στο *Άπαντα*, τ. Β' (σσ. 477-529). Δόμος.
- Παπαδιαμάντης, Α. (1982). «Ολόγυρα στη λίμνη». Στο *Άπαντα*, τ. Β' (σσ. 379-400). Δόμος.
- Παπαδιαμάντης, Α. (1982). «Όνειρο στο κύμα». Στο *Άπαντα*, τ. Β' (σσ. 261-273). Δόμος.
- Παπαδιαμάντης, Α. (1985). «Το καμίνι». Στο *Άπαντα*, τ. Δ' (σσ. 205-210) . Δόμος.
- Παπαδιαμάντης, Α. (1982). «Το χριστόψωμο». Στο *Άπαντα*, τ. Β' (σσ. 77-81). Δόμος.
- Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, Κ. (1979). *Λαογραφικά της Θράκης*, τόμος Β'. Ιδιωτική έκδοση.
- Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, Κ. (1982). *Λαογραφικές μαρτυρίες Γεωργίου Βιζυηνού*. Τυπογραφείο Presfot.
- Παπαταξιάρχης, Ε. & Παραδέλλης, Θ. (1992). *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*. Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Ρήγας, Γ. Α. (1970). *Σκιάθου λαϊκός πολιτισμός. Υλικός και κοινωνικός βίος*, τόμος Δ'. Ιδιωτική έκδοση.
- Χρηστέα-Δουμάνη, Μ. (1989). *Η Ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα*. Κέδρος.

Μεταφρασμένα

Veblen, T. (1982). *Η θεωρία της αργόσχολης τάξης. Η οικονομική μελέτη των θεσμών* (μετ. Γ. Νταλιάνης). Κάλβος.

Ξενόγλωσση

Bagattini, A. & Macleod, C. M. (2014). *The nature of children's well-being: Theory and practice*. Springer.

Boardman, K. (2000). The Ideology of Domesticity: The Regulation of the Household Economy in Victorian Women's Magazines. *Victorian Periodicals Review*, vol. 33, no. 2, 2000, pp. 150–164. www.jstor.org/stable/20083724

Campbell, J. K. (1964). *Honour, family and patronage: A study of instructions and moral values in Greek mountain community*. Oxford Clarendon Press.

Chevalier, J. & Gheerbrandt, A. (1996). *Dictionary of symbols*, λήμμα *narcissus*.

Dunn, J. (2021). "An Oak in a Flower-Pot": *The Brontë Sisters' Depictions of Female Agency During the Victorian Era*. [Honors Theses The University of Southern Mississippi]. https://aquila.usm.edu/honors_theses/795

Fromm, E. [1941] (1984). *The fear of freedom*. Ark.

Gilligan, C (1982/2003). *Different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard UP.

Miller, K. (2022). Representations of Identity and Agency in Charlotte Brontë's 'Villette'. *Nineteenth-Century Gender Studies*, v. 18.1.

Muller, N. (2009/2010). Not my mother's daughter: Matrilinealism, third-wave feminism & neo-victorian fiction. *Neo-Victorian Studies* 2 (2). pp.109-136.

Nussbaum, M. (2011). *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Belknap Press of Harvard University Press.

Pomerantz, S. (2020). Girlhood studies. In *The SAGE Encyclopedia of Children and Childhood Studies* (Vol. 4, pp. 847-851). SAGE Publications, Inc.